

Informacijske potrebe i čitateljski interesi građana Hrvatske

Izvorni znanstveni članak

Dr. sc. Ivanka Stričević, doc.

Sveučilište u Zadru

Odjel za knjižničarstvo

istricev@unizd.hr

Dr. sc. Srećko Jelušić, izv. prof.

Sveučilište u Zadru

Odjel za knjižničarstvo

sjelusic@unizd.hr

Sažetak

Pad interesa za knjigu i čitanje, promijenjeni načini čitanja u digitalnom okruženju i nedostatne kompetencije pismenosti za život u informacijskom okruženju u središtu su interesa znanstvenika i praktičara, a od svakog društva zahtijevaju da se sustavno i strateški bavi pitanjima kulture pismenosti. U Hrvatskoj ne postoji strategija razvoja kulture čitanja i pismenosti u smislu povezivanja i usklađenog djelovanja svih čimbenika koji se javljaju u lancu od knjige do čitatelja. Ne postoje ni prethodna nacionalna istraživanja informacijskih potreba i kompetencija i čitateljskih interesa građana. Stoga se na Sveučilištu u Zadru provodi znanstveni projekt kojem je cilj utvrditi čitateljske navike i informacijske potrebe djece, mladih i odraslih u Hrvatskoj, dobiti uvid u probleme u nakladničkoj mreži, analizirati odnos medija prema temama vezanim uz knjigu, čitanje i pismenost, te utvrditi koliko i što knjižnice rade u području promicanja čitanja i razvoja pismenosti, kako bi se mogle pružiti smjernice za stručni i sustavan rad na razvijanju kulture pismenosti u kontekstu razvoja informacijskog društva i društva znanja. U radu se, polazeći od znanstvenih spoznaja o čimbenicima kulture pismenosti i promjene paradigme čitanja s obzirom na digitalno okruženje, daju neki rezultati istraživanja dobivenih u okviru Projekta, koji se primarno odnose na ulogu narodnih knjižnica.

Ključne riječi: kultura pismenosti, čitanje, informacijske potrebe, narodna knjižnica, Hrvatska

Uvod

Informacijske potrebe i čitateljski interesi građana u žiži su interesa brojnih znanstvenika i stručnjaka jer današnje informacijsko okruženje, obilježeno rastućim

promjenama informacijske i komunikacijske tehnologije mijenja potrebe, navike i interese građana u području pristupa informacijama i u načinu i preferencijama vezanim uz čitanje. Provede se brojna znanstvena istraživanja kojima je cilj istražiti što se događa u lancu između produkcije i recepcije čitateljskih materijala i identificirati bitne čimbenike koji utječu na kulturu pismenosti pojedinca i društva.

Veliku medijsku pozornost izazvali su i u svijetu i u Hrvatskoj rezultati PISA projekta² u kojem se jednakim testovima u nizu zemalja istražuje pismenost učenika. Kao i prethodna testiranja, tako i posljednje provedeno 2009. godine daje tri tipa rezultata: postignuća petnaestogodišnjaka u području pismenosti, kontekst (socijalni, demografski, obrazovni), te indikatore trenda koji omogućuju praćenje promjena u rezultatima tijekom godina, u odnosu na pozicioniranje pojedine zemlje na zbirnoj skali postignuća, kao i rezultate unutar pojedine zemlje s obzirom na prethodno testiranje. Na razini postignuća ispituje se kako čitaju petnaestogodišnjaci, mogu li pronaći određeni podatak, protumačiti ga i o njemu kritički promišljati, te jesu li sposobni čitati i razumjeti različite tipove teksta. Istraživanje provedeno 2009. godine bilo je primarno usmjereno na čitateljsku pismenost koja je određena kao razumijevanje, korištenje, promišljanje i angažman u pisanim tekstovima radi postizanja osobnih ciljeva, razvoja vlastitog znanja i potencijala i aktivnog sudjelovanja u društvu. Važnost je dana čitateljskoj pismenosti jer su istraživanja pokazala da bolja čitateljska pismenost znači veću vjerojatnost za nastavak školovanja do 21. godine, da je čitateljska pismenost prediktor buduće zarade³, da je bolji prediktor

2 PISA projekt (Project International Student Assessment), koji provodi Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) u trogodišnjim ciklusima, donosi rezultate istraživanja postignuća petnaestogodišnjaka u području pismenosti, s naglaskom na čitateljskoj, matematičkoj i prirodoslovnoj pismenosti. Sama činjenica da testiranja provodi OECD govori o tome da se pismenost pojedine države sagledava u kontekstu ekonomskih resursa jer se radi o pitanju zapošljivosti pojedinca i kompetitivnosti pojedine ekonomije na svjetskom tržištu rada.

Više o PISA istraživanjima, rezultatima koje su postigli hrvatski učenici i nekim mogućim implikacijama na obrazovni sustav vidi u publikaciji: Braš Roth, Mišela... (et al.). PISA 2009.: Čitalačke kompetencije za život.

URL: <http://www.pisa.hr/knjige/2009-rezultati-sve/Default.html> (15.03.2011.)

3 Recentno istraživanje provedeno na Odsjeku za sociologiju Sveučilišta Oxford u Velikoj Britaniji, predstavljeno na godišnjoj konferenciji Britanskog sociološkog društva u travnju 2011. godine, pokazalo je da je čitanje knjiga (čitanje iz užitka) jedina izvanškolska aktivnost šesnaestogodišnjaka koja pozitivno utječe na kasniji posao i karijeru. Na uzorku od 17.200 ispitanika starih 33 godine, autor M. Taylor istražio je njihove različite izvanškolske aktivnosti kad su bili u dobi od 16 godina i vrstu posla koju obavljaju u kasnijoj dobi. Pokazalo se da oni koji su u mladalackoj dobi čitali upravljačke i stručne poslove dobivaju češće od onih koji su se bavili bilo kojom drugom izvanškolskom aktivnošću. Iako čitanje ima pozitivan utjecaj na prestižnost profesionalne karijere, pokazalo se da to nije povezano s visinom plaće.

Više o rezultatima istraživanja i izlaganju na Konferenciji:

Reading at 16 linked to better job prospects. URL: http://www.ox.ac.uk/media/news_stories/2011/110804.html (20.04.2011.)

Press release from the British Sociological Association Annual Conference. URL: www.britisoc.co.uk/.../Reading_is_the_only_outofschool_activity_linked_to_a_better_career_study_finds_PR4080411.doc (20.04.2011.)

uspjeha od školskih ocjena, da pozitivno utječe na odnos prema studiranju, povezana je sa sklonošću cjeloživotnom učenju i sa sudjelovanjem u društvu i političkim djelovanjem, kao i da ima važnost za pojedinca ali i za gospodarski rast zemlje. Naime, stupanj pismenosti utječe na kvalitetu rada, mobilnost, zapošljavanje, kasnije usavršavanje i na širu participaciju u civilnom društvu.⁴

PISA je pokazala da je postoji veća korelacija između postignuća u čitateljskoj pismenosti i čitateljskog angažmana (izraženog kroz stavove, interese i navike) nego između čitateljske pismenosti i socio-ekonomskog statusa. Dakle, može se reći da je stav i odnos prema čitanju važniji od nekih drugih čimbenika koji su se tradicionalno smatrali bitnima. To otvara pitanje razvoja stavova, interesa i navika vezanih uz čitanje, posebice kad se u kontekstu rečenog promatraju rezultati koje su postigli hrvatski učenici i pokazatelji koji govore o njihovom odnosu prema čitanju. I dalje su u postignućima ispodprosječni u odnosu na zemlje članice OECD-a, više od jedne četvrtine smatra da je čitanje gubitak vremena, gotovo pola njih čita samo ako mora, više od pola ne voli ići u knjižnicu, isto toliko ih nije sretno ako knjigu dobiju na poklon, a jedna četvrtina ne može mirno sjediti i čitati dulje od nekoliko minuta. Navedeni rezultati su zabrinjavajući posebice uzme li se u obzir da se radi o populaciji koja ili stječe kompetencije za više stupnjeve obrazovanja, ili se priprema za skor ulazak u svijet rada koji će zahtijevati razvijene kompetencije za cjeloživotno učenje. Postavljaju se pitanja koja nisu vezana samo uz obrazovni sustav ili određenu dob budući da na odnos pojedinca prema čitanju i na stanje pismenosti u društvu utječu brojni čimbenici, a posljedice se odražavaju na sve dobne skupine.

U Hrvatskoj nema znanstvenih istraživanja koja se bave problematikom čitanja i pismenosti sagledavajući širi kontekst. Proteklih desetljeća nije provedeno nijedno cjelovito istraživanje koje bi analiziralo situaciju u složenom kompleksu knjige i čitanja, a zbog toga nije moguće donositi dugoročne odluke koje bi osigurale da se značajna sredstva iz proračuna lokalnih zajednica i državnih proračuna, koja se troše u nizu djelatnosti u području knjige, čitanja i pismenosti, najdjelotvornije usmjere. Stoga je 2006. godine započet rad na znanstvenom projektu "Informacijske potrebe i čitateljski interesi građana Hrvatske". Projekt se odvija na Sveučilištu u Zadru. Njegov je cilj utvrditi čitateljske navike i informacijske potrebe djece, mladih i odraslih u Hrvatskoj, dobiti uvid u probleme u nakladničkoj mreži, analizirati odnos medija prema temama vezanim uz knjigu, čitanje i pismenost, te utvrditi koliko i što knjižnice rade u području promicanja čitanja i razvoja pismenosti, kako bi se mogle pružiti smjernice za stručni rad s djecom, roditeljima, mladima i odraslima, koji može poboljšati odnos ciljnih skupina prema tradicionalnim i elektroničkim publikacijama, razviti informacijske potrebe i čitateljske navike te pridonijeti razvoju pismenosti društva. Na kulturološkoj razini istraživanje bi trebalo pružiti nova uporišta razvitka čitateljske kulture. U tu svrhu proveden je niz terenskih istraživanja na teri-

toriju cijele Hrvatske, na uzorku roditelja predškolske djece, zatim osnovnoškolske djece, narodnih knjižnica, odraslih korisnika narodnih knjižnica, nakladnika i mass-medija.⁵ Sustavni rad u cilju razvoja informacijskog društva i društva znanja, što se navodi kao jedan od strateških ciljeva Hrvatske, nije moguć bez analize stanja i na temelju toga donošenja konkretnih smjernica kako se mogu iskoristiti i usklađeno djelovati različiti društveni resursi.

Kultura pismenosti, čitanje i knjižnice

Pismenost pojedinaca koji čine temelj razvoja društva znanja središnje je pitanje bilo koje strategije koja bi trebala promijeniti postojeće stanje. Pismenost se danas definira bitno drukčije nego prije pojave novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija koje svoj ubrzani razvoj doživljavaju posljednjih desetljeća.⁶ Od pojma “pismenost”, definiranog u jednini, danas se govori o pismenostima 21. stoljeća⁷ jer su se promijenili mediji prijenosa informacija, što mijenja i odnos pojedinca prema čitanju. Upravo zbog rastućih mogućnosti koje u čitanju pružaju novi mediji, ali i kompetencija koje oni zahtijevaju od čitatelja, najnovija shvaćanja pismenosti ponovno ju definiraju u jednini naglašavajući njezinu kompleksnost pa se javljaju termini transpismenost (sposobnost čitanja, pisanja i interakcije kroz različite platforme, alate i medije)⁸, multimodalna pismenost (sinteza višestrukih načina komunikacije)⁹ i multipismenost (sklop beskrajskih i fleksibilnih višestrukih pismenosti potrebnih

5 Za potrebe ovoga rada predstavljen je manji dio rezultata istraživanja koji se odnosi na ulogu narodnih knjižnica, a svi rezultati bit će po završetku projekta objavljeni u studiji.

6 The Plurality of Literacy and its Implications for Policies and Programmes: Position Paper. Paris: UNESCO, 2004. Str. 12-13. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001362/136246e.pdf> (12.03.2011.)

UNESCO donosi kratki pregled razvoja shvaćanja i značenja pojma pismenost i definira ju kao sposobnost prepoznavanja, razumijevanja, interpretacije, stvaranja, odašiljanja, procjene i korištenja tiskanih i pisanih materijala različitih značenja. Nadalje se navodi da ona uključuje kontinuirano učenje da bi pojedinac mogao postići svoje ciljeve, razvijati znanje i potencijale i participirati u društvu.

7 Horton, Forest Woody. Understanding Information Literacy: A Primer. Paris: UNESCO, IFAP – Information for All Programme, 2008. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001570/157020E.pdf> (12.03.2011.)

8 Andretta, Susie. Transliteracy: take a walk on the wild side. // Libraries create futures: Building on cultural heritage, World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Assembly, 23-27 August 2009, Milan, Italy. The Hague: IFLA, 2009. URL: <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/94-andretta-en.pdf> (04.04.2011.)

9 Cordes, Sean. Broad Horizons: The Role of Multimodal Literacy in 21st Century Library Instruction. // Libraries create futures: Building on cultural heritage, World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Assembly, 23-27 August 2009, Milan, Italy. The Hague: IFLA, 2009. (12.04.2011.)

za funkcioniranje u raznovrsnim kontekstima i okolinama).¹⁰ UNESCO naglašava njezinu multidimenzionalnost i ovisnost o “pismenom okruženju” naglašavajući da ono ide dalje od samo odgojno-obrazovnog područja¹¹, te da se pismenost može sagledavati s različitih stajališta: kao sklop vještina, kao primjenu u praksi, kao proces učenja i kao tekst koji je proizveden i “konzumiran” od strane pismenog pojedinca.¹² Istodobno uvodi termin pismenog društva koje jest više nego samo ponuda tiskanih materijala, zapisa, vizualnih materijala i naprednih tehnologija – pismeno društvo omogućava slobodnu razmjenu tekstualnih informacija i osigurava okvir za cjeloživotno učenje. Takvo poimanje pismenosti smatra se podlogom za istraživanja, inovacije i napredak prema razvoju efikasnih programa pismenosti za sve. Navedeno zasigurno otvara niz pitanja, od onih kako stvarati pismeno okruženje i razvijati kulturu pismenosti u društvu do onih koja su usmjerena na ulogu pojedinih ustanova koje pismenost i čitanje imaju u svom poslanju kao što su to knjižnice. Međunarodno istraživanje koje se na uzroku knjižnica iz cijelog svijeta bavilo indikatorima pismenosti u obitelji, okolini i društvu u cjelini¹³ pokazalo je da pismenost ovisi o usklađenosti unutar lanca knjiga-čitatelj-pismenost te da na tu usklađenost djeluju brojni čimbenici. Rezultati govore o tome da je kulturu pismenosti teško definirati jer uključuje više aspekata, a ponajprije sljedeće:

- vještine potrebne za čitanje, pisanje i uporabu informacija u svakodnevnom životu;
- motivaciju za prakticiranje vještina i za učenje izvan formalnog sustava obrazovanja;
- pozitivne stavove prema važnosti promicanja pismenosti u institucijama koje se njome bave.

Istraživanje je pokazalo važnost međuovisnosti u lancu pisane riječi – autora, ilustratora, nakladnika, distributera i čitatelja, utjecaja novih tehnologija, ponajprije interneta jer omogućava da svatko postane čitatelj/korisnik, autor, dizajner, nakladnik..., te politike obrazovanja i produkcije odgovarajućih materijala za različite društvene

10 Leu, Donald J. Jr....(et al.). Toward a theory of new literacies emerging from the Internet and other information and communication technologies. // Theoretical models and processes of reading / R.B. Ruddell and N. Unrau (Eds.), 5th ed. Newark, DE: International Reading Association, 2004. Str. 1570-1613. URL: http://www.readingonline.org/newliteracies/lit_index.asp?HREF=leu/ (27.03.2011.)

11 The Plurality of Literacy and its Implications for Policies and Programmes. Nav.dj.

12 Education for All Global Monitoring Report 2006: Chapter 6: Understanding of Literacy. URL: http://www.unesco.org/education/GMR2006/full/chapt6_eng.pdf (22.04.2011.)

13 Developing Cultures of Literacy: an International Research Project: Preliminary Report. IFLA, 2007. URL: <http://archive.ifla.org/VII/s33/project/DevelopingCulturesLiteracyRep.pdf> (22.04.2011.)

Istraživanje su tijekom 2005. i 2006. godine zajednički proveli: IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions), IRA (International Reading Association) i CAL (Center for Applied Linguistics, Washington D.C.).

skupine, kulturno i jezično “osjetljive”.

Iako je navedeno istraživanje provedeno na uzorku knjižnica, rezultati koji su dobiveni govore o cjelokupnom okruženju, a knjižnice svoje mjesto nalaze u većini čimbenika kulture pismenosti, bilo kao nositelji, bilo kao suradnici. Naime, bitnim čimbenicima kulture pismenosti pokazali su se sljedeći:

- osiguran pristup informacijama i čitateljskim materijalima;
- tradicija posjedovanja vlastitih knjiga;
- postojanje alternativnih institucija koje brinu o tome da knjige stignu do onih koji ih nemaju ili smatraju da ih ne trebaju;
- postojanje nacionalne politike promicanja čitanja;
- dostupnost promotivnih materijala o čitanju, za djecu i odrasle;
- razvijeni modeli edukacije i odgovarajući materijali za poučavanje pismenosti;
- suradnja između institucija, programa i kampanja koje se bave čitanjem i pismenošću;
- važnost koja se pisanoj riječi pridaje u društvu;
- podrška poticanju i razvoju pismenosti na najvišoj razini (države i vlade).

Knjižnice u svojem poslanju imaju razvoj kulture pismenosti jer djeluju kao mreža, geografski su raspoređene, imaju prostore namijenjene javnosti, te zbirke i profesionalno osoblje.¹⁴ Promicanje čitanja i razvoj pismenosti njihov je primarni posao. Recentna IFLA-ina publikacija¹⁵, polazeći od njihova poslanja, daje smjernice kako knjižnice mogu istraživati korisnike i rezultate koristiti u svrhu promicanja pismenosti, te navodi niz organizacija i udruženja koja djeluju u njihovu okruženju i na međunarodnoj razini, što jest na tragu povezivanja knjižnica s drugim društvenim čimbenicima kulture pismenosti. Zasigurno, interes za istraživanja u području pismenosti i čitanja ne iskazuju samo znanstvenici nego i praktičari što je vidljivo i iz potrebe da se knjižničarima daju smjernice kako i zašto provoditi istraživanja čitanja i pismenosti svojih aktualnih i potencijalnih korisnika.

Publikacija pod naslovom “Reading and reader development”¹⁶ bavi se razvojem čitanja i razvojem čitatelja što otvara dva bitno različita pristupa u znanstvenim istraživanjima. Pregled tih istraživanja pokazuje da je čitanje ključno područje istraživanja u obrazovanju i društvenim znanostima, uključujući i knjižničarstvo, te

14 Eyre, Gayner. Towards a literate Australia: The role of public libraries in supporting reading. 2004. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_hb3315/is_4_17/ai_n29144209/ (20.04.2011.)

15 Farmer, Lesley; Stričević, Ivanka. Using research to promote literacy and reading in libraries: Guidelines for librarians. The Hague: IFLA Headquarters, 2011. (IFLA Professional Report 125)

16 Elkin, Judith; Train, Briony; Denham, Debbie. Reading and reader development: the pleasure of reading. London: Facet Publishing, 2003.

da su evidentna dva bitna trenda u istraživanjima:

- posljednjih se godina usmjerenost s razvoja čitanja, dakle istraživanja čitateljskih vještina i kognitivnih procesa vezanih uz čitanje, postupno pomiče na istraživanje čitatelja, na slobodno čitanje (tzv. čitanja iz užitka), te na čitateljske navike, interese i stavove o čitanju kako bi se dobili podaci o poželjnim intervencijama i najpovoljnijem kontekstu za razvoj čitatelja;
- češće se istražuje čitanje kod djece i mladih nego kod odraslih, jer se smatra da se na osnovi rezultata mogu promišljati akcije na planu razvoja interesa i navika upravo kod mlađe populacije.

Može se pretpostaviti da su istraživanja čitatelja u središtu interesa i znanstvenika i praktičara zbog toga što mnogi pokazatelji govore o padu interesa za čitanje, a mnoge spoznaje, posebice one koje se odnose na ispitivanje informacijskog ponašanja tzv. Google generacije¹⁷ pokazuju da se ne mijenja samo interes za čitanje nego i način čitanja. Istraživanja informacijskog ponašanja Google generacije pokazuju da njezini pripadnici informacije traže horizontalno - pregledavaju naslove i sadržaje, eventualno sažetak, čitaju površno, prelete mali broj stranica, prebace se na nešto drugo i vrlo rijetko se vraćaju na isto, brzo pregledavaju pa pretraživanje nekog određenog sadržaja traje kratko, skidaju sadržaje s mreže bez njihova proučavanja ili detaljnijeg vrednovanja, a nema dokaza da ih kasnije i pročitaju, itd. Slično se događa i s drugim dobnim skupinama. Liu¹⁸ naglašava da promjene koje se u području pismenosti zbivaju pod utjecajem rastućeg korištenja novih tehnologija ne znače kraj pismenosti same po sebi, nego nove načine pisanja i čitanja. U studiji o ponašanju čitatelja u digitalnom okruženju, autor zaključuje da je čitanje u digitalnom okruženju više fragmentarno i manje koncentrirano. Više se pabirči i čita na brzinu („skenira“), čita se selektivno i nelinearno (poveznice pridonose fragmentarnom čitanju i više pažnje se posvećuje tome koju poveznicu slijediti nego udubljivanju u tekst), a manje vremena se provodi u tzv. dubinskom i koncentriranom čitanju. Nadalje autor navodi

17 Williams, Peter; Rowlands, Ian. *Information Behaviour of the Researcher of the Future; Work Package II: The Literature on Young People and Their Information Behaviour*. London: CIBER, UCL, 2007. URL: <http://www.ucl.ac.uk/infostudies/research/ciber/downloads/GG%20Work%20Package%20II.pdf>

Polazište britanskog istraživanja objavljenog u nekoliko publikacija zajedničkog početnog naslova "Information Behaviour of the Researcher of the Future" (2007; 2008) bilo je da treba znanstveno dokazati postoje li razlike između Google generacije (rođeni i žive u vrijeme pojave interneta) i prethodnih generacija u načinu kako pristupaju informacijama, procesuiraju ih i koriste se njima. Željela se istražiti moguća nova uloga knjižnica, posebice digitalnih, u okviru njihove obrazovne uloge u odnosu na Google generaciju. Preispitivali su se mitovi koji već postoje o Google generaciji kao drukčijoj od svih prethodnih i vještine pripadnika ove generacije kako bi se dobili pokazatelji o njihovoj informacijskoj pismenosti. Više o rezultatima istraživanja i terminologiji koja se koristi u obilježavanju generacija vidi u: Stričević, Ivanka. Digitalni domoroci i digitalni imigranti. // Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta 12, 1/2(2010), str. 83-92.

18 Liu, Ziming. Reading behavior in the digital environment: Changes in reading behavior over the past ten years. // *Journal of Documentation* 61, 6(2005), str. 700-712.

istraživanje autorice Ramirez iz 2003. godine u kojem se pokazalo da 80 posto ispitanika bolje razumije informacije kad čitaju tiskani materijal te da ako trebaju čitati koncentrirano, radije tiskaju elektronički tekst da bi ga bolje razumjeli. No, upitno je koliko se zapravo pročita sve ono što se preuzima s ekrana i tiska. Gordon¹⁹ navodi da se pojedini dokument zapravo čita samo jednom i da se 85 posto preuzetog s ekrana i tiskanog više nikad ne pročita. Zasigurno, iznimna brzina kojom se danas dolazi do informacija mijenja način čitanja i postavlja se pitanje ne samo kako se u elektroničkom okruženju čita nego i koje su posljedice toga. Novija američka nacionalna studija o čitanju znakovitog naziva „Čitati ili ne čitati: pitanje od nacionalnog značaja“²⁰ govori o negativnim trendovima u pogledu čitanja, ali istodobno na osnovi rezultata, zaključuje da čitanje ima nezamjenjivo mjesto u razvoju produktivnih aktivnih odraslih ljudi i da koliko god velika bila dobrobit od elektroničkih medija, oni ne mogu biti substitut za intelektualni i osobni rast potaknut i podržan učestalim čitanjem. U tom smislu autori studije upozoravaju da ne treba žaliti za tzv. kulturom tiskanih medija nego pozvati na akciju sve koji mogu pridonijeti kontinuiranom razvoju čitateljskih navika, ne samo roditelje, učitelje, knjižničare, pisce i nakladnike, nego i političare, poslovne ljude, ekonomiste i društvene aktiviste. Upravo ovi adresanti pojavljuju se među ranije spomenutim čimbenicima kulture pismenosti²¹ koji su dobiveni kao rezultat istraživanja provedenog među knjižničarima. Upravo knjižnice pozicioniraju se kao središnji posrednik između onih koji knjigu proizvode i onih koji ju čitaju, dakle kao značajna karika u lancu knjiga-čitatelj. One su spona između nakladničke i knjižarske mreže i čitatelja i zajednički bi trebale djelovati na dostupnost informacijskih izvora svim građanima, poticanje proizvodnje i posredovanje kvalitetnih tiskanih i elektroničkih materijala. Dobro organiziran, osmišljen i stručan rad s djecom, mladima i odraslima može znatno poboljšati odnos prema tradicionalnim i elektroničkim publikacijama, razviti informacijske i čitateljske potrebe, interese i navike, razvijati pismenost društva te djelovati na spremnost navedenih ciljnih skupina da u tu svrhu koriste različite društvene izvore.

Istraživanje informacijskih potreba i čitateljskih interesa građana Hrvatske

Istraživanja o čitateljskim navikama i interesima provedena tijekom protekla dva desetljeća, premda ne sustavna i ne brojna, pokazuju da se u Hrvatskoj nedovoljno čita i nedovoljno dobro čita, kako u spoznajnom smislu tako i u smislu izbora kvalitetnog teksta. Cjelovitih nacionalnih istraživanja koja bi obuhvatila razne čimbenike koji utječu na kulturu pismenosti i čitanja te dala pokazatelje o intere-

19 Gordon, Michael D. It's 10 a.m. Do you know where your documents are? The nature and scope of information retrieval problem in business. *Information Processing and Management* 3, 1(1997), str. 107-121.

20 To Read or Not To Read: A Question of National Consequence. Research Report 47. Washington DC: National Endowment for the Arts, Office of Research and Analysis, 2007.

21 Developing Cultures of Literacy. Nav. dj.

su i navikama ispitanika i o djelovanju knjižnica i nakladnika, u Hrvatskoj nema. Opsežnija sociološka istraživanja koja su se bavila djecom i/ili mladima i njihovim preferencijama u slobodnom vremenu²² najčešće su usmjerena na različite aktivnosti, a čitanje se navodi kao jedna od njih. U novije vrijeme Centar za istraživanje tržišta²³ objavio je podatke istraživanja provedenog na uzorku od 800 ispitanika starijih od 18 godina. Iz rezultata je teško zaključivati o kontekstu jer nije poznata metodologija istraživanja, a radi se samo o dva pokazatelja (pročitane i kupljene knjige). U stručnoj literaturi iz područja knjižničarstva često se javljaju prilozi koji donose rezultate pilot istraživanja provedenih među korisnicima knjižnica, no obično je uzorak mali, a metodologija nedovoljno znanstveno utemeljena.

Istraživanje informacijskih potreba i čitateljskih interesa građana Hrvatske, koje je provedeno u okviru istoimenog znanstvenog projekta na Sveučilištu u Zadru, imalo je za cilj dobiti pokazatelje o razvoju čitatelja - djece, mladih i odraslih te istražiti utjecaj obiteljskog i obrazovnog konteksta, nakladništva, knjižničarstva i masovnih medija na recepciju knjige i drugih medija. Ono se nastavilo na terensko istraživanje obiteljske pismenosti u Osječko-baranjskoj županiji iz 2002. godine koje je bilo dio aktivnosti prethodnog projekta na Filozofskom fakultetu u Osijeku.

Metodologija istraživanja

U istraživanju informacijskih potreba i čitateljskih interesa građana Hrvatske provedena su anketiranja (roditelji predškolske djece i učenici osnovnih škola iz svih hrvatskih županija, iz županijskih središta, gradova i općina; odrasli korisnici narodnih knjižnica iz knjižnica koje su se odazvale pozivu na provođenje istraživanja; narodne knjižnice – ravnatelji ili voditelji knjižnica), intervju za nakladnike te analiza sadržaja tiskanih i elektroničkih medija. Sudjelovanje ispitanika i ustanova u kojima je provedeno istraživanje bilo je dobrovoljno (nekoliko škola je odbilo sudjelovanje u istraživanju).

Metoda, uzorak i instrumenti

Istraživanjem su obuhvaćeni:

- **Roditelji predškolske djece** (1.858 roditelja iz 48 dječjih vrtića). Anketa sadrži 29 pitanja a, osim demografskih pitanja, odnosi se na čitanje u obitelji i posebno čitanje djeci predškolske dobi, obiteljske navike vezane uz čitanje, interese djece, stavove roditelja o čitanju djeci, korištenje knjižnicom i dr.
- **Učenici osnovne škole sedmih i osmih razreda** (2.471 učenik iz 19 škola).

22 Primjerice istraživanje predstavljeno u studiji Ilišin, Vlasta... (et al.). Djeca i mediji: Uloga medija u svakodnevnom životu djece. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2001.

23 Čitamo li knjige? Kupujemo li knjige? GFK Croatia, 2010. URL: http://www.gfk.hr/public_relations/press/press_articles/006154/index.hr.html (12.02.2011.)

Anketa sadrži 29 pitanja a odnosi se na ponašanja, navike, interese i stavove vezane uz čitanje i različite čitateljske formate i sadržaje, te navike i stavove vezane uz korištenje dječjih i školskih knjižnica

- **Odrasli korisnici narodnih knjižnica** (2.687). Anketa sadrži 20 pitanja, a osim demografskih pitanja, odnosi se na korištenje knjižnice i interes za knjižnične usluge, posudbu i kupovinu knjiga, navike i interes za informacijske i čitateljske sadržaje i formate i dr.
- **Voditelji/ravnatelji narodnih knjižnica** (od 167 samostalnih narodnih knjižnica, odnosno svih 208 uključujući one u sastavu drugih ustanova i mobilne, odazvalo se 59). Online anketa sadrži pet cjelina od kojih se tri odnose na opis programa/projekata iz područja bazične pismenosti, informacijske pismenosti i popularizacije i promocije knjige i čitanja, a ostale dvije na podatke o knjižnici i ponuđene odgovore o radu s korisnicima na prepoznavanju kvalitetnih čitateljskih materijala
- **Nakladnici** (od 22 odabrana veća nakladnika knjiga za djecu (7), za odrasle (4) i za obje dobne skupine (11), koji su bili višekratno kontaktirani i zamoljeni na sudjelovanje, odazvala su se dva). Intervju o položaju knjige u društvu, najvažnijim problemima u lancu knjiga-čitatelj i najuspješnijim nakladničkim programima sa stajališta razvijanja i zadovoljavanja čitateljskih i informacijskih potreba svih hrvatskih građana
- **Massmediji** (dvoje dnevne novine, 1. program Hrvatske televizije i 1. program Hrvatskog radija). Analiza sadržaja nacionalnih tiskanih i elektroničkih medija (zastupljenost tema vezanih uz knjigu, pismenost, čitanje i nakladništvo).

U nastavku se donose neki rezultati koji se odnose na istraživani uzorak, a sadržajno se vezuju uz djelovanje knjižnica koje posredovanje knjige i drugih materijala i rad na razvoju čitatelja imaju u svom poslanju.

Rezultati i rasprava

Roditelji predškolske djece

Najjači utjecaj na izbor onoga što roditelji čitaju djetetu imaju djetetove želje (59,6%), slijedi vlastito iskustvo (26,6%), osoblje u knjižnici (10,6%), a najmanji utjecaj imaju prodavači u knjižari (0,3%). Zsigurno je važno da roditelji osluškuju interes djeteta, no djetetove želje ne bi trebale biti glavni orijentir za odabir materijala za čitanje predškolskom djetetu, jer ono ne poznaje dovoljno ponudu i ne može biti odgovorno za vrednovanje kvalitete i primjerenosti čitateljskih materijala. Tek svaki deseti roditelj ravna se mišljenjem knjižničara o tome što bi bilo dobro čitati djetetu iako se s tvrdnjom da je najbolji način da se sazna što čitati djetetu taj da se pita knjižničare slaže i uglavnom slaže 28,1% roditelja. Postavlja se pitanje zašto to onda ne čine. Moglo bi se očekivati da je uzrok tome što roditelji i dijete nisu korisnici knjižnice.

No, zabrinjava činjenica da se čak 35% roditelja uopće ili uglavnom ne slaže s tim da je najbolje pitati knjižničara za savjet što čitati djetetu. Teško je procijeniti radi li se o predrasudama ili su ovakvi stavovi rezultat negativnog prethodnog iskustva, no za knjižničare ovaj podatak svakako može biti znakovit jer govori o tome da ih više od trećine roditelja ne doživljava kao poželjan izvor informacija o čitateljskim materijalima što jest jedna od bitnih uloga knjižničara. Vrlo mali utjecaj prodavača u knjižari može se pripisati tome što se slikovnice i knjige za djecu relativno rijetko kupuju pa se prodavače u knjižari i ne pita za savjet.

Učenici osnovne škole

Dok 51,3% učenika izjavljuje da voli čitati, 38,1% čita samo kad mora za školu (vrlo sličan postotak pokazalo je i posljednje PISA istraživanje). Postavlja se pitanje tko i kako potiče i motivira učenike na čitanje. Naime, i oni kao i roditelji predškolske djece ne prepoznaju knjižničare kao one koji mogu pomoći u izboru knjiga za dobrovoljno čitanje – 60,4% samo bira knjige za dobrovoljno čitanje, 37,7% oslanja se na prijatelje, a tek 10,4% za pomoć se obraća knjižničaru na narodnoj knjižnici i 10,3% knjižničaru u školskoj knjižnici. Budući da se radi o djeci koja još uvijek izgrađuju čitateljski ukus i da je teško vjerovati da djeca dobro poznaju cjelokupnu izdavačku produkciju, može se zaključiti da bi profesionalna pomoć dobro došla. Kako sva djeca nisu učlanjena u narodnu knjižnicu može se zaključiti da i ne znaju da bi od dječjeg knjižničara mogla dobiti savjet. No činjenica da se i školski knjižničari zaoblaze jednako kao i dječji, iako su sva školska djeca korisnici školskih knjižnica, govori o potrebi sustavnijeg savjetodavnog rada u području izbora materijala za čitanje. No, upitno je koliko školske knjižnice posjeduju literaturu za dobrovoljno čitanje, što zasigurno odašilje djeci poruku da knjižničari nisu dobar izvor informacija za ovu namjenu. Istodobno, knjižničari u narodnim knjižnicama kao najčešći oblik pomoći korisnicima u razlikovanju kvalitetnih čitateljskih materijala od nekvalitetnih navode usmene preporuke knjižničara (78,46%). Iako se radi o preporukama općenito, a ne onima namijenjenim učenicima ove dobi, nameće se zaključak da su knjižničari uvjereni kako je to i najbolji način koji će pomoći u izboru knjiga, dok djeca imaju sasvim drukčiju percepciju i navike. Neprepoznavanje knjižničara kao izvora korisnih informacija još je drastičnije u slučaju traženja pomoći pri pisanju domaćih zadaća. Čak 39,1% djece takvu pomoć traži na internetu što samo po sebi ne bi bilo loše kad bi ona bila sustavno obrazovana u području informacijske pismenosti i znala odrediti svoju informacijsku potrebu, primijeniti odgovarajuće strategije pretraživanja, vrednovati kvalitetu izvora i teksta i primijeniti informacije za stjecanje novog znanja na učinkovit i etički način. Značajno visok postotak učenika pomoć pri pisanju domaćih zadaća traži od roditelja (jedna trećina ispitanika), a gotovo zanemariv postotak njih od učitelja (2,5%). Školskom ili dječjem knjižničaru obraća se manje od 2% ispitanika. Vidljivo je da ne postoji navika da

se ova vrsta pomoći traži od školskog knjižničara što je u nesuglasju s njegovom ulogom suradnika u odgojno-obrazovnom procesu, a ni od dječjeg knjižničara koji ima na raspolaganju izvore potrebne za učenje. A upravo su ovo situacije u kojima knjižničar može radom na konkretnom zadatku poučavati informacijsku pismenost u kontekstu u kojem se vještine i primjenjuju, dakle, vezano uz konkretan problem i nastavni predmet što se pokazalo učinkovitijim načinom. Istodobno se školske knjižnice u svijetu razvijaju prema ideji "škola u knjižnici" gdje knjižničar sudjeluje u izvođenju kurikuluma, a dječje knjižnice traže nove načine kako unaprijediti uslugu pomoći pri pisanju domaćih zadaća pa ju sve češe nude online.²⁴

Odrasli korisnici narodnih knjižnica

Analiza pokazatelja o tome kako odrasli korisnici narodnih knjižnica dolaze do preporuka o knjigama i čitanju pokazuje da i oni ne percipiraju knjižničara kao mogući izvor preporuka. Na prvom mjestu su preporuke prijatelja (58,4%), nešto manje poseže se za novinskim napisima ili se orijentira prema priložima na radiju i televiziji (49,2%) i na internetu (45,4%). Valja podsjetiti na podatak dobiven od knjižničara da je najčešći oblik pomoći korisnicima u razlikovanju kvalitetnih čitateljskih materijala od nekvalitetnih usmena preporuka knjižničara (78,46%). Postavlja se pitanje kome je ta preporuka upućena i do koga uopće dolazi s obzirom da se u ovom istraživanju radi o korisnicima u istim onim knjižnicama koje su bile anketirane upitnikom za knjižnice. Važno je napomenuti da se radi o korisnicima knjižnice, dakle onima koji već poznaju knjižnicu i znaju što mogu očekivati od knjižničara. Vidljivo je da korisnici knjižnica do preporuka dolaze na različite načine i zasigurno ne preferiraju svi iste pa je potrebno ponuditi i omogućiti što više načina, ali i promišljati o postojećim preporukama knjižničara koje korisnici očito ne preferiraju i otkriti moguće probleme. U budućim bi istraživanjima svakako trebalo obuhvatiti one odrasle osobe koje nisu korisnici knjižnica jer se može pretpostaviti da se njihove navike i interesi vezani uz knjigu i čitanje razlikuju.

Narodne knjižnice

Osim već navedenih usmenih preporuka knjižničara korisnicima kako bi im se pomoglo u razlikovanju kvalitetnih čitateljskih materijala od nekvalitetnih, kao visoko zastupljen oblik pomoći navode se posebne police s građom koja se preporučuje (69,23%). No, pitanje je kakvi su odjek i korist od takvih posebnih polica i koliko ih korisnici prepoznaju kao pomoć i koriste. Navedeno je potrebno dalje sustavno pratiti i istraživati kako bi se dobilo mišljenje korisnika o tome i sustavno identificirala njihova ponašanja, a u svrhu unapređenja usluge koju knjižničari tradicionalno nude.

24 Stričević, Ivanka; Martinović, Ivana. Pomoć pri izradi domaćih zadaća – tradicionalna usluga knjižnica na novi način. // Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta 10, 1/2(2008), str. 149-159.

Kao najčešće programe popularizacije knjiga i čitanja knjižničari navode predstavljanja knjiga i autora, te izložbe. Također se radi o tradicionalnoj ponudi knjižnica, no i kod ove je upitna recepcija od strane korisnika.

Dio ankete odnosio se na najuspješnije programe i/ili projekte (kako ih percipiraju knjižničari) koje je u posljednje dvije godine knjižnica provodila u tri područja: popularizacija čitanja, razvoj osnovne pismenosti i razvoj informacijske pismenosti. Po broju opisanih programa i projekata predvode oni koji se odnose na popularizaciju čitanja (ukupno 128), slijede programi za informacijsko opismenjavanje (ukupno 37) i programi za razvoj osnovne pismenosti (ukupno 17). Analizom opisa najuspješnijih programa i projekata u području popularizacije čitanja dobiveni su podaci da se oni pretežno provode rijetko i povremeno, često su prigodni, periodični i jednokratni ("po potrebi"). Čak 35 od 128 opisanih programa nije u izravnoj vezi s čitanjem što govori o činjenici da nije jasno što podrazumijeva rad na popularizaciji čitanja.

Čak 49 narodnih knjižnica od ukupno 59 nema programe kojima se potiče i razvija osnovna pismenost, a od navedenih i opisanih 17, samo dva su izravno vezana uz razvoj osnovne pismenosti. Tradicionalno se rad s korisnicima u području razvoja kompetencija vezanih uz osnovnu pismenost sagledava kao uloga odgojno-obrazovnih ustanova, a dobiveni rezultati govore o tome da knjižnice ne iskorištavaju svoje resurse u promicanju osnovne pismenosti, te da zapravo ne poznaju ovo područje rada (stoga se u ovoj kategoriji u velikoj većini i navode programi koji nisu vezani uz osnovnu pismenost). Kao i osnovna pismenost tako i informacijska čine temelj kompetencija za cjeloživotno učenje. No, čak 40 (od ukupno 59) knjižnica ne provodi programe za informacijsko opismenjavanje. Većina onih koji su opisani usmjerena je na jedan element informacijske pismenosti – na knjižničnu ili računalnu ili samo internetsku pismenost. Istodobno suvremena tumačenja informacijske pismenosti govore o vještinama koje nisu samo tehničke prirode (poznavanje i primjena strategija pri pretraživanju) nego ponajprije mentalne (razumijevanje, vrednovanje, kritičko mišljenje, etička pitanja i primjena informacija u svrhu stvaranja novog znanja). I ovdje se, kao i kod prethodnih programa i projekata ponajprije radi o nepoznavanju područja – u ovom slučaju same biti informacijske pismenosti koja u današnjem informacijskom okruženju postaje jednim od osnovnih standarda pismenosti uopće. Ako knjižničari ne poznaju suvremene koncepte različitih vrsta pismenosti, teško mogu sustavno raditi na razvoju kompetencija korisnika što govori o potrebi njihova kontinuiranog profesionalnog obrazovanja.

Zaključak

Opći pad interesa za knjigu i čitanje i promijenjeni načini čitanja u digitalnom okruženju zahtijevaju od svakog društva da se strateški bavi pitanjima pismenosti. U Hrvatskoj ne postoji strategija razvoja kulture čitanja i pismenosti u smislu pov-

ezivanja i usklađenog djelovanja svih čimbenika koji pojedino društvo svrstavaju u pismeno. Uzrok tome može biti i činjenica da ne postoje cjelovite smjernice za izgradnju informacijskog društva. Agresivno rezanje troškova na svim razinama zasigurno će utjecati na daljnji porast korištenja elektroničkih materijala i usluga, a kompetencije korisnika koje bi u tom smislu trebale razvijati knjižnice, nisu razvijene. Složena ekonomska situacija može rezultirati okrenutošću čitatelja jeftinim materijalima upitne kvalitete i neselektivnom korištenju informacijskih izvora. Građani svih dobi ne prepoznaju knjižnice i knjižničare kao one koji im mogu pomoći u izboru materijala za čitanje. Oslanjaju se na vlastite procjene ili informacije nestručnjaka, kako u izboru materijala za čitanje tako i u zadovoljavanju informacijskih potreba i aktivnostima učenja, pa se postavlja pitanje tko se u hrvatskom društvu sustavno bavi promicanjem čitanja, kvalitetnih materijala za čitanje i učinkovitim korištenjem informacijskih resursa. Narodne knjižnice trebale bi biti bitan čimbenik u promicanju čitanja i pismenosti, posebice informacijske pismenosti pa njihove kapacitete treba ojačati u cilju obuhvata svih i bolje vidljivosti i diverzifikacije programa prema raznovrsnim potrebama korisnika. U većini ključnih čimbenika kulture pismenosti prepoznaju se njihovo mjesto i uloga pa rad na razvoju pismenosti trebaju ugraditi u svoje strateške planove, u skladu s poslanjem koje knjižnice imaju. Narodne knjižnice bi trebale izraditi strateški plan informacijskog opismenjavanja i ukazati na pojedinačnoj i društvenoj razini kolika je njegova važnost za uspostavu informacijskog društva. Ulazak Hrvatske u Europsku uniju znači i preuzimanje odgovornosti za izgradnju informacijskog društva, a knjižnični programi opismenjavanja moraju tome biti potpora. Pritom se knjižničari trebaju kontinuirano usavršavati i upoznavati s osnovnim karakteristikama budućeg informacijskog društva i ulogom čitanja u njegovoj izgradnji.

Literatura

- Andretta, Susie. Transliteracy: take a walk on the wild side. // Libraries create futures: Building on cultural heritage, World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Assembly, 23-27 August 2009, Milan, Italy. The Hague: IFLA, 2009. URL: <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/94-andretta-en.pdf> (04.04.2011.)
- Braš Roth, Mišela... (et al.). PISA 2009.: Čitalačke kompetencije za život . URL: <http://www.pisa.hr/knjige/2009-rezultati-sve/Default.html> (15.03.2011.)
- Cordes, Sean. Broad Horizons: The Role of Multimodal Literacy in 21st Century Library Instruction. // Libraries create futures: Building on cultural heritage, World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Assembly, 23-27 August 2009, Milan, Italy. The Hague: IFLA, 2009. (12.04.2011.)
- Čitamo li knjige? Kupujemo li knjige? GFK Croatia, 2010. URL: http://www.gfk.hr/public_relations/press/press_articles/006154/index.hr.html (12.02.2011.)

Developing Cultures of Literacy: an International Research Project: Preliminary Report. IFLA, 2007. URL: <http://archive.ifla.org/VII/s33/project/DevelopingCulturesLiteracyRep.pdf> (22.04.2011.)

Education for All Global Monitoring Report 2006: Chapter 6: Understanding of Literacy. URL: http://www.unesco.org/education/GMR2006/full/chapt6_eng.pdf (22.04.2011.)

Elkin, Judith; Train, Briony; Denham, Debbie. Reading and reader development: the pleasure of reading. London: Facet Publishing, 2003.

Eyre, Gayner. Towards a literate Australia: The role of public libraries in supporting reading. 2004. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_hb3315/is_4_17/ai_n29144209/ (20.04.2011.)

Farmer, Lesley; Stričević, Ivanka. Using research to promote literacy and reading in libraries: Guidelines for librarians. The Hague: IFLA Headquarters, 2011. (IFLA Professional Report 125)

Gordon, Michael D. It's 10 a.m. Do you know where your documents are? The nature and scope of information retrieval problem in business. *Information Processing and Management* 3, 1(1997), str. 107-121.

Horton, Forest Woody. Understanding Information Literacy: A Primer. Paris: UNESCO, IFAP – Information for All Programme, 2008. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001570/157020E.pdf> (12.03.2011.)

Ilišin, Vlasta... (et al.). Djeca i mediji: Uloga medija u svakodnevnom životu djece. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2001.

Leu, Donald J. Jr...(et al.). Toward a theory of new literacies emerging from the Internet and other information and communication technologies. // *Theoretical models and processes of reading* / R.B. Ruddell and N. Unrau (Eds.), 5th ed. Newark, DE: International Reading Association, 2004. Str. 1570-1613. URL: http://www.readingonline.org/newliteracies/lit_index.asp?HREF=leu/ (27.03.2011.)

Liu, Ziming. Reading behavior in the digital environment: Changes in reading behavior over the past ten years. // *Journal of Documentation* 61, 6(2005), str. 700-712.

OECD: Skills lag for many adults in rich nations. // *Reading Today* 18, 1(2000), str. 1 i 7.

Press release from the British Sociological Association Annual Conference. URL: www.britsoc.co.uk/.../Reading_is_the_only_outofschool_activity_linked_to_a_better_career_study_finds_PR4080411.doc (20.04.2011.)

Reading at 16 linked to better job prospects. URL: http://www.ox.ac.uk/media/news_stories/2011/110804.html (20.04.2011.)

Stričević, Ivanka; Martinović, Ivana. Pomoć pri izradi domaćih zadaća – tradicionalna usluga knjižnica na novi način. // *Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta* 10, 1/2(2008), str. 149-159.

The Plurality of Literacy and its Implications for Policies and Programmes: Position Paper. Paris: UNESCO, 2004. Str. 12-13. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001362/136246e.pdf> (12.03.2011.)

To Read or Not To Read: A Question of National Consequence. Research Report 47. Washington DC: National Endowment for the Arts, Office of Research and Analysis, 2007.

Williams, Peter; Rowlands, Ian. Information Behaviour of the Researcher of the Future; Work Package II: The Literature on Young People and Their Information Behaviour. London: CIBER, UCL, 2007. URL: <http://www.ucl.ac.uk/infostudies/research/ciber/downloads/GG%20Work%20Package%20II.pdf>